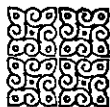

ŽIVOT

BR. VI.

STUDENI 1926.

GOD. 1926.

Kauzalno mišljenje i primitivni ljudi.

Pisac je izvršni psiholog. Uvažavaju ga svi eksperimentalni psiholozi. On je dao našem listu govor, koji je govorio 18. IX. 1925. na etnološkom kongresu u Milanu.

Etnologija ne može da uspješno djeluje bez psihologije, pa je pozivlje u pomoć u svojem radu. Tako je za nju vrlo važno, što veli psihologija o kauzalnom mišljenju i njegovu razvitku. Ja ću iznijeti, što kaže današnja eksperimentalna psihologija o tom mišljenju, i kako ćemo to primijeniti na etnologiju.

Najprije nekoliko činjenica. Nesreća je snašla primitivne ljude. U čas je gotov zaključak! Krivac je brod s tri dimnjaka, koji je jučer prošao pokraj njihove obale, jer su oni doslije vidjeli samo parobrode s dva dimnjaka. Pojavi se pošast u marvi. Tko je tome kriv? Misionari, koji su tekar došli, pa nose duge talare. Ti primitivni ljudi regbi sve i sva dovode u kauzalni odnos. Najčudnije je to, što svugdje vide mistične uzroke. To svjedoče čarolije; n. pr. misle, da će ubiti neprijatelja, ako rane njegovu sliku.

Kako da to protumačimo? Etnolozi nejednako tumače, ali nam uopće ne udovoljavaju svojim tumačenjem. Stariji su istraživači izvodili iz navedenih činjenica i radikalnu razliku duševnih funkcija u primitivnih i u modernih ljudi. Drugi su u tome vidjeli evoluciju i prelaz od životinje k čovjeku. Treći opet pod utjecajem Wundtovim¹ govore o prevlasti asocijacija. Četvrti, natrunjeni Kantizmom, vele, da su kategorije »uzrok — posljedica« drugčije konstruirane kod primitivnih ljudi nego li kod današnjih. Ni moderni psiholozi, koji su daleko od eksperimentalne psihologije, ne idu dalje od fraze (n. pr. slabost energije mišljenja; nemoć da se duh. moć razvije u stalnom času). Izuzetkom je Barlett². I ako poblize ne dokazuje svoje teze, misli ovako: Primitivni ljudi imaju duševne moć kao i mi, a razne ih životne okolnosti dovedu dotle, da se nešto odalečuju od naših moći.

Ovdje ne kanim kritizirati razna mišljenja i tumačenja, nego ću iznijeti što uči o tome današnja eksperimentalna psihologija.

¹ Kaftkas Handbuch der vergleichenden Psychologie.

² Psychology and Primitive Cultur, Cambridge 1923.

1. Pogreške u zaključivanju mogu postajati i s kauzalnim mišljenjem.

Ako u prirodoslovlju vješti psiholog opazi koju abnormalnost u duševnome životu, odmah pita: kada izostaje neka pojava, da li uopće funkcija, normalnog života, ne manjka kod ovjeka koji abnormalno reagira. Tako tumače i n. pr. slijepoću time, što nema nekih vidnih organa. Ne falj li tako i kod primitivnih ljudi uzročno mišljenje, kada griješe protiv logike? Možda im falj to mišljenje, jer se u njima nije još razvila ta visoka funkcija »u evoluciju od životinje do čovjeka«? Ta funkcija sigurno ne manjka, kako to možemo i dokazati.

Ako mi primitivne ljude iškolujemo u svojim školama od rane mladosti, ne ćemo opaziti pomanjkanje kauzalnog mišljenja. Životinju pak ni najvećim naporom ne ćemo navesti na kauzalno shvaćanje. U ostalom promotrimo primitivnog čovjeka u svakidašnjem mu životu, n. pr. kako pripravlja jelo, što radi u lovu, pa ćemo svuda opaziti kauzalno shvaćanje. Abnormalnosti se u tom shvaćanju javljaju vazda kod nekih izvanrednih prilika, koje su manje protumačive.

Dakle pogreške u kauzalnom shvaćanju ne dokazuju, da primitivni ljudi tog shvaćanja nemaju.

2. Nema ni alteracija u kauzalnoj funkciji mišljenja.

Nije li shvaćanje primitivnog čovjeka u nekoj alteraciji? Nije li tu kakova disfunkcija, t. j. funkcija koja slabo djeluje uslijed prirođene koje pogreške?

Na to mogu da niječno odgovorim i to na temelju pokusâ zadnjih godina. Pokusi jamče, da kod evropejske školske djece nalazimo u kauzalnom mišljenju iste pogreške, koje nalazimo kod primitivnih ljudi.² I te pogreške vidimo kod normalne djece. Kako dakle te pogreške kod evropske djece ne pokazuju alteracija ili abnormalnosti u mišljenju, tako ni kod primitivnih ljudi nema alteracije.

3. Primitivni ljudi i njihovo mistično shvaćanje.

Početnik u etnologiji lako shvati primitivne ljude kao duševnu djecu. Taj je paralelizam samo donekle opravdan. Primitivni ljudi ne vladaju se poput djece, n. pr. u vitalnim interesima. Uopće im je vladanje drugačije. Drukčije n. pr. pjevaju djeca, a drukčije primitivni čovjek. I stoga ne smijemo kazati, da se primitivni ljudi nalaze u zaostalom stanju, jer se drukčije vladaju. To vrijedi i za kauzalno mišljenje. — Dakako, primitivni ljudi imaju svoje shvaćanje. U njih je mistični elemenat ojačao; nešto čarobno lako upliću u kauzalnu

² C. Raspe, Kindliche Selbstbeobachtung u. Theorienbildung. Zeitschrift für angewandte Psychologie 1924, 302—328.

vezu. Ipak ta oznaka ne gospodari njihovim duševnim životom, kako to nalazimo kod praznovjerničkih običaja kulturnih naroda. — Stoga je Levy-Bruhl nazvao kauzalno shvaćanje primitivnih ljudi mističnim; čak ga time i tumači. No što je dobio s tim nazovom? Psiholog ne poznaje duševne funkcije, koje unaprijed smjeraju na stalne osobite predmete ili bi se baš njima ograničili. Mistično bi mišljenje stoga značilo: Mišljenje se često obraća k mističnim predmetima. Drugim riječima: Levy-Bruhl samo opisuje činjenice a ne tumači ih. Induktivnim putem ne možemo protumačiti ovog mističnog mišljenja i ako upotrijebimo sav etnološki materijal. Naprotiv će nam deduktivnim putem do mišljenje biti jasnim, ako se oslonimo na činjenice psihologije mišljenja i promotrimo postanak kauzalnog mišljenja i njegov razvitak. No to na etnologa, a ne na psihologa, spada da primjeni sve pojedinosti na primitivne narode.

4. O kauzalnom mišljenju.

Etnologa više zanima razvitak kauzalnog mišljenja, nego li njegov početak. Ipak se moramo osvrnuti na njega, jer ima krivih mišljenja o njemu, a to spada u našu raspravu. Ogladajmo kauzalno mišljenje.

Svi naši pojmovi nastaju iz doživljaja, direkte ili indirekte. — Temelj je kauzalnog pojma naše vlastitosti nutarnje htijenje. Naš »Ja« mijenja svoje nutarnje stanovište. Eksperimentalna psihologija jamči za ovo shvaćanje (J. Lindworsky, Der Wille, Leipzig 1923). Barem njemački eksperimentalni psiholozi (koji su to nijekali pred 10 godina) priznaju sada većinom doživljaj nutarnjeg djelovanja (t. i. da je htijenje elementarna funkcija).

Prvi stupanj k početku kauzalnog mišljenja (tu ne mislim na vremenom odijeljen stupanj, nego na ograničene doživljaje, raznog zapletaja; doživljaje, koje mi uistinu prolazimo i na koje se oslanja naše kauzalno shvaćanje) proživljujemo u kretnji mišica. Svejedno je, kako te kretnje mišica ovise o našoj volji; ta je kretnja za sveg izvoda ipak htijeta kretnja; tu kretnju nekako volja oživljuje.

Drugim je stupnjem doživljaj, pri kome se kod kretnje nešto mijenja u vanjskom svijetu. Tako n. pr. uslijed htijenja uzimamo kamen i mijenjamo mu položaj.

Treći stupanj: Već je Hume pravo opazio, da mi nemožemo neposredno zamjetiti, da i drugi subjekt uzročno djeluju. No ako tko na pr. pomakne kamen kao i mi, odmah spoznajemo jednakost tih događaja. Djelomično vidimo iste kretnje a djelomično popunjujemo do jednakosti ono, što smo vidjeli. Da drugi voljom djeluje pri svom činu, toga ne opažamo. Ni dijete ni odrasao čovjek ne doznaje toga analogijom kako su to prije nekoji psiholozi tvrdili, nego prema zakona kompleksnog popunjenja doživljujemo spontano u opaženom

kompleksu biće s htijenjem (voljom). Naša je volja, koju mi nekako doživljujemo u drugome. Ova j postupak nije logički točan i dovodi do mnogih krivih sudova. Ipak tako obično mislimo i sudimo. Logična je ispravnost za nas »cura posterior«. Najprije nas zanima događaj; korektura nadolazi kasnije. (Lindworsky, *Experim. Psychologie*, Kempten 1923.). Tako upoznajemo vanjske kretnje ljudi i životinja i u glavnom ispravno.

Kad smo tako nekoliko puta spoznali te učinke, nastaje u nama ne pojam o uzroku, jer o tome ne govorim nego s h e m a o k a u z a l n o j o v i s n o s t i. To je zakon reprodukcije, po kome one ne idu od pojedinosti na općenito, nego obratno. Pomoću takovih shema uopće djelujemo.⁴ Evo jedan primjer, kako silazimo od općenitosti na pojedinost.

Čim primitivni čovjek opazi nekoga da maše sjekirom ili konja da kopitom tučc, odmah primjenjuje opću shemu o uzroku i učinku, koji je stekao svojim iskustvom. I mi u takovim slučajevima tražimo uzrok i učinak. Ako ga ne opazimo, onda sami upotunjujemo shemu u predodžbi. No odakle? Iz predašnjeg iskustva.⁵

5. Od učinka k uzroku.

Evo, to je konkretni razvoj našeg uzročnog mišljenja, ako ga shematički promotrimo na temelju iskustva a ne pomoću spekulacije. Tako spoznaju praktično i sveučilišni profesori skroz primitivno. No ta spoznaja i dalje seže, čak do toga, što se nalazi izvan individualnog doživljaja. Na pr. primitivni čovjek vidi trag noge. Odmah mu se nameće shema »Stopa-učinak, pješak-uzrok«. Ta je shema općenita. No zatim on ogleda stopu i spoznaje, da je tuda prošao čovjek; pače opazi, da su na lijevoj stopi samo 4 prsta. Tako se njegova shema sada specijalizira. I ako on nije doslije nikada vidio čovjeka s 4 prsta na nozi, njegovo ga kauzalno mišljenje dovodi do spoznaje, koja je iznad njegova osobnog iskustva. Možda je tu i pogrešio u zaključku, jer su mogla dva prsta srasti. No to ne spada na stvar. Ako on kasnije susretne čovjeka s takovom nogom, lako će popraviti svoju pogrešku.

Ovim načinom mišljenja dolazi primitivni čovjek, da prihvati jedno ili valjda više nadsvjetskih bića. Ta kako po bačenom koplju spoznaje kopljanika, jednako logički spoznaje i uzročnika, koji sijeva iznad oblaka. Tako se sve zbiva prema psihološkim zakonima, koje poznajemo.

⁴ Lindworsky, *Das schlüssfolgende Denken*, Freiburg 1916.

⁵ Cfr. Otto Selz, *Die Gesetze des geordneten Denkverlaufes*, Stuttgart 1913. Zur Psychologie des produktiven Denkens u. Irtumms, Bonn 1923.

6. Natprirodni red i kauzalno mišljenje.

Promotrimo sada, kao se natprirodni faktor nalazi u kauzalnom mišljenju primitivnog čovjeka.

Ima situacijâ, koje lako pregledamo, a ima ih opet, kojih ne možemo pregledati. Primjer prve vrsti, jest gibanje kugle na biljaru, a druge vrijeme. O vremenu izobrazovani ljudi ne zaključuju sa sigurnošću. Drukčije ne čine ni primitivni ljudi. Ali i jedni i drugi sude kategorički u preglednoj situaciji. Takovih preglednih situacija ima primitivni čovjek više nego li mi. To je činjenica; historički se može dokazati, da se kod kulturnih naroda smanjuje uvjerenje o pregledbi situacija. To se uvjerenje smanjuje to više, što više napredujemo u znanju. To se uvjerenje razvija do aksioma, koji svršava u skeptičnom »Tko zna?«

Ta nam činjenica tumači, zašto mišljenje primitivnog čovjeka postaje mistično, t. j. on prečesto nešto pripisuje nadsvjet-skom uzroku. Pojavi se na pr. pošast među domaćim životinjama. Primitivni čovjek sudi sada: Životinje su bile zdrave; nijesu ništa nezdravo pojele, vazda su mi bile na oku i vidljivi ih neprijatelj nije okužio; dakle ih je okužio nevidljivi neprijatelj. Tako sudi taj čovjek pomoću kauzalne sheme. I to često sudi, jer ga to kauzalno sudenje vodi k nevidljivim silama. Dakle mišljenje primitivnog čovjeka ne mora stoga biti mistično, jer se odalečuje od našega, nego stoga jer okolnosti primitivnom čovjeku ne daju drugoga dovoljnog razloga. Uz to djeluju dakako prirodne sklonosti kod nekih rasa jače, pa i te pospješuju takovo sudenje. Rasa na pr. koja se boji prirodnih pojava, pripisat će to lakše neke pojave višim silama. Zato je zadaća etnologa, da istraži kako se kod koje rase pokrivaju mistična mišljenja i čuvstvena osjetljivost.

Mistično mišljenje dovodi do nekih nastranosti. No i te su nam jesne, ako držimo pred očima mistični element. Kad je primitivni čovjek zaključio, da mu je životinje okužio nevidljivi neprijatelj, odmah će dalje istraživati; tko je rasrdio to nadnaravno biće. Mislić će na sve i sva, dok napokon nepripiše toga misijonarima. To nam ne svjedoči, da je primitivni čovjek zaostao u svom mišljenju. Naprotiv to nam jamči, da on energično slijedi svoje kauzalno shvaćanje. No još se valja osvrnuti na jednu stvar.

Na moralnom području nemamo tako lako preglednih situacija kao na fizikalnom. Volja i čud su u moralnim stvarima gotovo sve. Stariji su psiholozi to pripisivali fantaziji. Što tko želi to rado i vjeruje, pak stoga sebi želi dobro a lako pripíše neprijatelju sve zlo. Tu se često i obrazovani čovjek ne drži zahtjeva kauzalnog mišljenja.

Riječ u jednu: Kauzalno mišljenje primitivnog čovjeka zaostaje kao i kod djece, pa je ono svoje

vrsti, osobito mistično. Ono je logično, ali ga prati veliko neznanje prirodnih uzroka.

7. Čarolije i kauzalno sudenje.

Ako primitivni čovjek kauzalno sudi baš kao i mi, kako se moglo pojaviti i tako raširiti kod njega praznovjerje?

I u kulturnih naroda ima žalibože praznovjerja. Tako nitko neće da uđe ni u najboljem hotelu u sobu broj 13. Bezbroj je tih gluposti. Praznovjerje i čarobnjaštvo raste, gdje nema prave vjere i gdje je nemoć veća. Saberimo na pr. moderne bezvjerce, koji su bez prirodoslovne obrazovanosti i koji si nemogu socijalno, tehnički i liječnički pomoći. Što će se dogoditi? Uteći će se praznovjerju i čarolijama baš kao i primitivni čovjek.

Drugo je pitanje: Kako nastaju čarobnjački običaji? To je teško označiti i kod Evropljana, kod našeg puka. Pa ipak ne ćemo kazati, da naš puk ne misli normalno. Dakle ne smijemo toga reći ni o primitivnom čovjeku.

I ako etnolog rijetko kada može da dođe do postanka nekog običaja, to psiholog može ipak označiti jedan mogući put, na kome se normalan čovjek hvata čarolija. Čovjek ne vidi učinka, pa ga želi. Polazi od anticipirane sheme: Želi da mu natprirodna sila podijeli kakav učinak. Od ove je želje do molitve samo jedan korak, kao i do velikih kretanja. Tako na kuglani igrač vrti rukom, i ako je kugla već izletila iz nje. Dječak nišani štapom, ako je govor o puški. A primitivni čovjek baca pijesak ili pepeo u vis, kad željno očekuje kišu. Hoće da tako izreče nevidljivom biću svoje želje. Ako se to češće opetuje, onda prema zakonu izlučenja ispadne misao, da je ono bacanje izraz molitve. Ako to bacanje i drugi stanu oponašati, bit će im to samo sredstvom, kojim misle postići željeni cilj. Čarolija je gotova. Uz to po malo iščezne misao, da uspjeh valja pripisati prirodnoj sili, pa eto ti onda formalizma ili mehanizma u čarolijama.

8. Svršetak.

Da svršimo: Primitivni ljudi imaju istu duševnu sposobnost, da kauzalno sude kao i mi. To vrijedi o svemu mišljenju, jer se sve obavlja po istoj metodi. To nam pokazuje eksperimentalna psihologija. Gdje se dakle mišljenje kod primitivnih ljudi odalečuje u svom sudu, to valja pripisivati životnim okolnostima, koje su drukčije nego li kod kulturnih naroda. Za etnologa je sigurno: duša primitivnih ljudi nije načelno zapečaćena knjiga. Mi je možemo shvatiti.

I. Lindworsky D. I. (Köln).